

Aproximacions a l'epistemologia

Joan García Font

Scio aliquid esse

Si acceptem que l'epistemologia és l'estudi del coneixement, del seu origen, límits i valor, el sol fet d'acceptar que hom pot arribar a determinar tals propòsits, ja suposa l'acceptació que hom pot arribar fins a un cert grau de coneixement, de tal manera que hom pot conèixer quelcom, i tal cosa se'ns manifesta com una actitud fonamental lligada als mecanismes vitals d'adaptació. Ara bé, l'epistemologia, metodològicament i a partir de dades immediates, analitza críticament el coneixement en general per arribar a considerar les condicions del coneixement científic. Per aquesta raó, alguns autors subratllen el paper de l'epistemologia com a filosofia de les ciències. C.Ranzoli ens la presenta així: L'epistemologia estableix els objectes de tota ciència, determinant les característiques diferencials, establint els principis comuns, els mitjans de desenvolupament i els mètodes particulars. Aquest autor ens diu que l'epistemologia es diferencia de la gnoseologia, perquè aquesta es limita a l'estudi del coneixement, en tant que l'epistemologia s'orienta de manera especial a l'estudi de les ciències.

Voldríem aconseguir una consideració conjunta de l'epistemologia que partís de l'anàlisi crítica del coneixement en general i, com a derivació, establís les condicions d'aquest coneixement privilegiat que és la ciència, per tal de poder arribar a determinar les notes i condicions que atorguen validesa al coneixement científic.

Alguns autors s'inclinen a estudiar el coneixement dins d'un marc exclusivament racional, bandejant els aspectes emocionals, intuitius, suggestius, cosa que no fan les tendències més actuals i arriscades dins d'aquesta disciplina. Caldrà, certament, tenir en compte les diverses modalitats de coneixement i els factors de tot ordre dins el que anomenarem una "epistemologia oberta".

Hem de recordar aquí l'ordo amoris de sant Agustí com a constitutiu aclaridor de la realitat més profunda?

Coneixement sempre possible

No compartirem les exageracions de la biosociologia d'E. O Wilson, que reclama el dret reduccionista de veure en tot coneixement una manifestació d'exigències genètiques que se sumen a les configuracions de pressió social. Però no podem negar que el coneixement forma part de l'equip biològic. És vida conscient. I això és una garantia pel que fa a la seva possible validesa. El coneixement és orientació biològica. La vida mateixa nega l'escepticisme, porta en ella mateixa la seva força i la seva pròpia certesa. Pirró no dubta de res quan es dirigeix a casa seva a l'hora de dinar...

Orientació objectiva

El coneixement se'ns apareix com una funció orientativa cap a la realitat externa. Insistim: forma part de l'equip biològic d'adaptació a l'ambient extern... i també al nostre univers intern.

És per això que l'orientació objectiva té un sentit en l'estructura mateixa del coneixement, de manera especial pel que fa al coneixement sensible. L'estructura extroperceptiva mostra funcions d'adaptació de les espècies vives al seu medi, la qual cosa configura l'esfera del seu món perceptiu.

El biòleg Jakob von Uexküll ens parla de l'anell vital format per l'objecte-estímul "portador de significat" i el subjecte-resposta "receptor de significat". D'alguna manera, estableix la perspectiva en la qual s'orienten els éssers vius vers l'àmbit, el món --ell va ser qui va crear el terme "Umwelt", que passà a la terminologia filosòfica adquirint significació especial com a "In-der-Welt-Sein".

És per això que el professor de Lovaina Ferdinand van Steuberghen insistirà en la subordinació del conèixer a l'ésser i ens assenyala que tal cosa ens apareix "tel qu'il m'est donné dans ma conscience"; però sense oblidar una essencial "submissió a allò real". Ací real no significa independent de la consciència. No s'oposa a idea o a mental, ja que tant l'ideal com allò mental també apareixen com a manifestacions de realitat.

El coneixement és una certa manera d'apropiar-se l'objecte. Conèixer és fam i caldrà recordar ací -cum correctione- el nostre Ramon Turró i la seva obra *La fam*, origen del coneixement. Títol que no deixa de ser una interpretació, fins a cert punt, metafòrica.

Orientació subjectiva i epistemologia participativa

Cal recuperar la importància del subjecte. L'antropisme ha introduït, en el món de la física, la pregunta sobre el paper que juga l'observador, com a intèrpret, en la "construcció del fenomen" particular, aspectes de filosofia del coneixement --funció sintètica dels aspectes objectius i subjectius en el si del coneixement-- que s'inscriurien en l'àmbit de l'idealisme d'un Berkeley. Fins i tot algunes fórmules encunyades pels "antropistes durs" que, sense adonar-nos-en, trobem, en la fórmula actual de l'explicació antròpica, una aproximació probabilística a la generació dels

béns en general, ens duen fins a la instauració del camp del saber antic.

Hom pot veure reproduïda en els textos moderns la del bisbe anglès Berkeley: "Esse est percipi". En aquest text llatí, hom pot veure directament el caràcter modern de la relativitat de la fenomenologia participativa, que acompanya les formulacions dels antropistes exagerats que reproduïxen el pensament d'altres temps com a cosa nova.

Coneixement com a unitat viva de dos coprincipis

La polaritat objecte/subjecte, que ens posa al descobert l'estructura funcional de la consciència, es correspon significativament a la polaritat que defineix l'acte mateix de tot coneixement: representació, en el si d'un subjecte, d'un objecte interioritzat. D'ací, hom pot apreciar el doble vessant que es pot veure al llarg de la història del coneixement: l'accentuació d'un terme o bé l'altre de la polaritat objecte/subjecte.

I hom podria assenyalar els corrents epistemològics de caràcter realista-objectivista que troba el màxim exponent en la posició del dogmatisme epistemològic ingenu o bé els corrents d'un subjectivisme que culmina en les exageracions d'un idealisme. El vell Aristòtil no es cansava de repetir que tota virtut es troba en un terme mitjà, proposició que hom pot aplicar a l'epistemologia, per tal de donar al món objectiu allò que li pertany i al món subjectiu allò que li correspon. En aquesta posició, se'ns mostra el realisme crític que caracteritza les tendències d'orientació neotomista.

Kant vol delimitar l'àmbit d'un coneixement segur

L'objectiu de Kant rau a fer despertar la raó del "somni dogmàtic", i establir una "vertadera crítica" del coneixement. Es proposa establir les bases d'una teoria de les ciències pures sobre bases "universals i necessàries". Malgrat tot, el propòsit de Kant és assenyalar els límits dels nostres coneixements.

La intel·ligència, segons Kant, no és creadora, com indiquen els idealistes, sinó configuradora, formativa, perquè "imposa les formes intel·ligibles a una matèria". Aquesta darrera s'ha d'entendre com a conjunt de dades que aporta la sensibilitat. Per això, Kant és conscient de la "revolució copernicana" que instaura en l'orde del coneixement. De la mateixa manera que Copèrnic elimina les concepcions geocèntriques dels antics, Kant desplaça el centre de gravetat del coneixement d'aquesta manera: no és la realitat externa la que determina el coneixement, sinó les estructures mentals que conformen les aportacions de la sensibilitat. Les formes a priori, és a dir, prèvies a tota experiència, organitzen la realitat i, a més a més, confereixen "universalitat i necessitat", condicions de tota ciència.

Cal reconèixer que Kant destaca els límits del coneixement segur, transcendent, del coneixement transcendent, que ultrapassa l'àmbit de l'experiència, definida com a aportació de material sensible conformada per formes a priori de la sensibilitat i unificades pels conceptes o categories de la ment.

Kant insisteix a captar els límits del que realment hom pot conèixer, deixant de banda les crítiques que això pugui desvetllar.

Nicolau de Cusa, el pensador del límit

Hem apuntat que l'epistemologia es pot entendre com a estudi dels límits del coneixement. És per això que fem aquí referència a Nicolau de Cusa. Nicolas Krebs, el Cusà, no solament representa l'esperit d'un nou temps, d'una nova cultura en el si del Renaixement, sinó que contribueix de manera notable a l'establiment i difusió d'un nou esperit, d'una nova actitud interpretativa. Insistim en la seva condició de "pensador del límit", però cal assenyalar que no queda empresonat en el que es particular i concret, sinó que descobreix, en el si del límit, la plenitud que promet la transcendència. Percep en l'interior el que es il·limitat, infinit. I això s'assoleix mitjançant l'activitat creativa de l'esperit humà.

El límit assoleix, en aquest pensador, una significació especial. Se l'ha presentat com a fideïsta, potser pel títol de la seva obra *De docta ignorantia*, on duu a terme una filosofia del límit que té una projecció psicològica especial. Cal reconèixer el límit per tal de poder superar-lo. Això queda curiosament relacionat amb un problema enigmàtic que va seduir moltes ments: Com aconseguir la quadratura del cercle?

Imaginem un polígon que va incrementant els seus cantons. Mai no coincidirà amb el cercle que l'inscriu, però es produirà un procés d'aproximació ben significatiu. De fet, es tracta d'un procés dinàmic d'apropament als contraris.

Reparem que Nicolau de Cusa encunyà la fórmula de la "coincidentia oppositorum", que adquirirà importància especial en la psicologia de la integració de Jung. Pel que fa a la teoria del coneixement, importa subratllar la doble noció de límit i de progressió que considerem elements que configuren condicions del coneixement en particular i de les ciències en general.

La metafísica de la finitud de Nicolas Krebs troba la seva sustentació en la noció de transcendència que prové de les lectures que el Cusà féu del Pseudo Dionís Aeropagita.

El procés del pensament, que el Cusà recupera del corrent neoplatònic, es basa a descobrir per via de concentració com a dialèctica del retorn que el límit amaga en el més secret de la seva essència allò il·limitat. La noció de transcendència se'n apareix com una tendència a la unitat que alhora és multiplicitat, repòs que alhora és moviment, acte que alhora és potència i dinamisme, per dir-ho en poques paraules: termes oposats que cerquen conciliació, perquè solament són oposats en l'àmbit del contingent d'un univers on, a partir d'una tendència a la unitat (comlitiatio) es produeix una "explicatio" o manifestació o desplegament.

Dins l'àmbit de la nova època, Nicolau de Cusa veu en les matemàtiques relacions que lliguen el món de la Naturalesa i el món creador de l'esperit. Les matemàtiques són el testimoni de la capacitat creadora de l'home, i la capacitat creadora de l'home és imatge del poder creador de Déu.

Hom podria presentar Nicolas Krebs com un "oberturista". No solament obre el límit a allò il·limitat, sinó que cerca la concordança en tots els terrenys, des del fi-

losòfic fins al religiós. Es permetrà recomanar un Lorenzo Valla, autor del *De Voluptate*, per al càrrec de secretari apostòlic del papa Nicolau V.

De la conjectura

Una de les obres especialment representatives del seu pensament pel que fa a l'esfera del coneixement és el *De conjecturiis*. El Cusà estableix que l'home no pot conèixer tota la "realitat" de les coses. El seu coneixement és limitat, finit. Però cal tenir en compte que en el si de tota posició hom pot trobar la contrària. Per això, la limitació del coneixement humà amaga el contrari: l'il·limitat.

El Cusà, en establir els límits de la condició humana i, per tant, del coneixement, propugna la definició adequada del que vertaderament hom pot conèixer i que, per això, cal "fer". L'acció de l'esperit, l'obra, l'acció ens permet donar un suport segur al nostre coneixement i, a més a més, obrim un camí per tal d'establir un procés d'aprofundiment en una realitat de la qual en certa manera som creadors. La finitud humana és ella mateixa l'expressió del seu contrari: la infinita capacitat d'aconseguir.

La filosofia de la finitud del Cusà obre portes a una concepció de modernitat certament revolucionària.

Ens diu Nicolas Krebs que, en l'acte mateix de reconèixer el límit, aquest ja queda superat. Propugna aconseguir una intuïció del límit per tal que aquest ens lliuri les possibilitats d'una progressió sense límits.

Raó i enteniment

Alguns autors, com ara Giuseppe Bufo, han posat de relleu certes similituds amb Kant. Com aquest, tracta de les funcions de la raó i de l'enteniment, encara que amb certes diferències ben significatives. L'enteniment és intuïtiu i posa límits a la raó. Aquest joc permet que la raó no quedi en una condició indiferenciada, sinó que assumeix les limitacions que oferirà alhora a l'enteniment per tal que aquest descobreixi allò il·limitat. La raó té la capacitat de progressar, gràcies a la força creadora de la imaginació. Hom troba en aquest joc una dialèctica de la qualitat que es transformarà en quantitat. De manera que la raó que aconsegueix conèixer el seus límits, com a regne de la quantitat, assoleix condicions per descobrir aspectes qualitius, de tal manera que el límit no limita, sinó que, per via de representació i aprofundiment, obre portes al progrés. Ens dirà Nicolas Krebs que la qualitat s'esdevé unitat infinitament finita i la quantitat, pluralitat infinitament finita. Joc de paraules? Més aviat intuïció metafísica a partir de la dialèctica del pas al contrari.

El pensament de Nicolas Krebs no aspira a les claredats i distincions que la raó persegueix en el pla objectiu, sinó que paradoxalment aspira assolir un moviment aclaridor que hom pot concebre com una dialèctica de recerca i superació de límits un cop aquests han estat "de-finitis".

En la regió de l'enteniment, hom descobreix la unitat que inclou el número, el punt, la línia, el cercle. La visió mental es converteix en acció que apropa els con-

traris: la coincidència de la pluralitat i de la unitat, del punt i de la línia, del centre i del cercle, sense el discurs de la raó, però fonamentant un discurs progressiu de descobertes.

Alguns trets del pensament del Cusà certament ens fan pensar en Kant, però, pel que fa a la raó i a l'enteniment, hom es troba temptat a dir que aconsegueixen funcions de signe oposat a les del kantisme.

La qualitat s'esdevé infinita i la quantitat, pluralitat infinitament finita, pluralitat infinitament finita. Cal destacar que la simple intuïció de l'enteniment és impossible per a la raó. La intuïció transcendeix la lògica.

El pensament de Nicolas Krebs no aspira a la claredat i distinció que la raó persegueix en un pla objectiu, sinó que paradoxalment assoleix la claredat de la finitud, que posarà en moviment una dialèctica de tota inquisició en tota la investigació.

Concepcions

En tant que la teologia negativa escrita es diferencia de les concepcions potencials; allò absolut, solament s'aconsegueix en negar les notes potencials del saber finit. Solament es troba sobre la negació del que és el nostre saber finit, en el qual el coneixement és còpia perfecta d'un signe diví, infinit.

En un primer període, aquest existir i superar les categories d'allò present passà; un segon període ens permet arribar

a superar i comprendre més profundament els moviments mateixos de la forma de saber la sophia dels escrits antics.

"Allò que hom dona per suposat en tota pregunta és, al mateix temps, la llum que ens condueix a allò que estem inquirint".

Però aquesta llum no irradia ja pura i simplement el ser infinit, sinó el concepte del coneixement finit, de l'"scientia infinita" com a unitat suposada de tot saber. Hom veu dues concepcions. Un generador que és finit, apuntant coses que estan molt per sobre d'ell.

Alguns textos del Cusà semblen referir-se al fal·libilisme de Peirce o al falsisme de Popper. El Cusà ens diu del saber, a De docta ignorantia, que es reflecteix com un més o un menys i que tota fase superior s'aconsegueix mitjançant unes forces i una intensitat del conèixer que s'obtenen de manera general. En cada moment hom assoleix una certesa relativa i subjecta a modificar-la.

"El conèixer necessari sorgeix solament allí on l'esperit parteix la seva pròpia unitat i simplicitat per explicar-la en una varietat de definicions i principis" (De l'idiota, II, i).

És necessari i interessant tenir en compte allò que s'ha dit del conèixer perquè ens posa al descobert les nostres pròpies idees sobre un assumpte important. Cal saber el que s'ha dit, per poder afirmar, si és que afirmem alguna cosa, sobre el contingut i les funcions del nostre esperit.

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, JUAN MIGUEL. *Introducción al principio antropico*. Encuentro Ediciones. Madrid. 1989,
- BUNGE, MARIO. *Intuición y razón*. Tecnos. Madrid. 1986,
- CASSIRER, ERNST. *El problema del conocimiento*. Fondo de Cultura Económica. México- Buenos Aires. 1953.
- CUSA, NICOLAS DE, PER GIUSSEPE RUFO. Éditions Seguers. 1964. Ligué (Viena).
- VAN STEENBERGHEN, FERNAND. *Épistemologie*. Louvain. Editions de l'Institut Supérieur de Philosophie. 1947.